

MAGYAR NÉP, MAGYAR VÁROS

AFALUKUTATÁS, mely egy népért vívott mozgalom irodalmi nyitányának indult és lett mozgalom az irodalomban látszólag már közel egy éve végéhez ért. Elültek a körülötte dúló csaták és az írócsoport Illyés kifejezése szerint a döntő harc előtt rajokra bomlott, nem annyira elvi, mint inkább személyi különbségek szerint. Ma más, külön utakon próbálja megközelíteni a problémák megoldását, hiszen ezek azóta kevesek irodalmi és tudományos gondjából sokak és nem éppen őszinték politikai ürügyei lettek. A választóvonal az időben, valahol a múlt év tavaszán volt. Azóta csendesebbek a hangok, azóta oszlottak rajokra az írók, azóta szűnt meg a harc könyvek körül. Mi történt ekkor? Egyszerűen egy „divat“, mint az ellenfelek nevezték, hagyott volna alább? Vagy a sajtótörvény büntető rendelkezéseitől való félelem hallgattatta volna el a népi probléma tisztázók? Vagy — és ez a legvalószínűbb — a múlt év márciusában történt európai változás léptette volna életbe az írók erkölcsi cenzúráját? Bizonyos, hogy 1938 március 13-án az volt legjobb fia nemzetének, aki mindenre kész volt a népéért, de így maradt-e ez ezután is? Nem jelent-e azóta a jobbak által látott rejtett nemzeti veszély bizonyos parancsot arra, hogy mennyire szolgálható ebben az időben a nép ügye belső harcok árán is? Mindezt még ma nehéz eldönteni. Egy bizonyos, hogy az írók, kiknek nemzeti dolgokban a lelkiismerete mindig kényesebb, mint a politikusoké, a kissé forradalmias népvédelem őrhelyéről a szabadságharcos nemzetvédelem őrhelyére helyezkedtek át, s bizonyára nem kevésbé éles ítélőképességgel látták meg azután, hogy hirdették: népében is elveszhet a nemzet, azt, hogy a nemzeti sajátságoknak meg nem felelő reform is elvesztheti a népet. A veszélyeztetett nemzetben a mindenáron való népmentést a nemzet lelki különállásának magatartásáért folytatott harcnak kellett felváltania és kiegészítenie s a jobbaknak be kell látniuk, hogy a népért mondott „fiat justitia“ elveszti erkölcsi alapját, ha a pillanatnyi helyzetben a következmény még „pereat Hungaria“ lehet. Az irodalmi mozgalom megcsendesedett, árnyalatosabb, elmélyültebb és tervelőbb lett, mint kezdeti harcok időszakában, viszont az idegen mozgalmi röpiratirodalom meghangosodott. Nagyobb dicsőségére a mindenkori maradiaknak, kik annyira félnek az evolúciótól, hogy szépen megalapozzák a revolúciót.

Jelen pillanatban ott tartunk, hogy kétes népmentési szándékok igen lehetséges nemzetvesztési hajlandóságokkal párosultak s egy eléggé primitív mozgalom csak azért akarná felékesíteni a magyar népet a népjólét gyöngyeivel, hogy rögtön idegen ágyba is fektesse. E helyzetben a falukutatók írói mit tehetnek? Híven önmagukhoz megható csökönyösséggel merülnek el most már nemcsak népük bajaiban, hanem népük tulajdonságaiban is. A holnap kiesvén hatalmukból, tiszteletreméltó konoksággal dolgoznak a holnaputának, mint afféle Archimédesek, kik idegen kardoktól óvják circulusaikat, melyeken belül alighanem csakugyan egy távolibb jövő készül s magyarnak készül. S ha műveik jelenlegi értékelését keressük, azt látjuk, hogy körülbelül úgy jártak mint az alchimisták, akik aranyat kerestek és — megtaláltak egy sereg gyógyszert. A népet nem sikerült gazdagítaniok a terveit jobb jövő aranyával, de az irodalmat gazdagabbá tették e nép állapotának, helyzetének, tulajdonságainak rajzával. A népet nem tudták gazdagabbá tenni anyagiakban. De a haza fogalmát a népkitisztázott fogalmával tették gazdagabbá. Ez is eredmény.

S ha az irodalmi mozgalom első, harcosabb fele el is csendesük, a munka szinte meghökkenítő ösztönösséggel folyik tovább — e második értelmezés szerint. Az író még jobban elmélyül népének vizsgálatában és ábrázolásában; a materiális programtól, a szociális helyzet vázolásától eljut az esszenciálisig, a nemzeti tulajdonok firtatásáig. A tudós pedig — készíti egy későbbi jövő terveit. Az utolsó hónapokban három könyv jelent meg: kettő Tamási Ároné („Szülőföldem“) és Darvas Józsefé („Egy parasztcsalád története“) az előbbi, egy pedig Erdei Ferencé („Magyar város“) az utóbbi cél szerint.

TAMÁSI ÁRON ÉS DARVAS JÓZSEF könyvei tulajdonképpen két családról szólnak. Közös bennük, hogy mindkettőnek írója nem annyira mint kutató indul a nép felé, hanem inkább mint családtag, vérükbe ivódott rokon kapcsolat, gyerekkori emlékek szövevényeivel terhesen, a hazaérkezés izgalmával és a letagadhatatlan eltávolodottság, a család körülményeiből, életéből, osztályából való kiléptetés csendes szorongásával. Mindketten érzik ezt és mindketten ki is fejezik, szép őszinte sorokban. Közös a két könyvben az, hogy a családot kitágítják a fajtára, a szülőföld népére, a székelységre és Orosháza feketefehérből, humortalanabb s lázadóbb szegényparasztjaira. Közös az, ahogyan nézik a népet: nem romantikus rajongással, nem mint a nemzet részét, ahogy középosztálybeliek nézik. Inkább valami csendes és magától értetődő otthonossággal figyelik. Az író a parasztot nézi bennük: a népet. De az, aki a könyvet írja, a nagybácsik, sógorok, unokatestvérek, ősök és utódok szövevényes és rokonitársadalmát, melyhez a hozzátartozás olyan természetszerű valami, melyről alig illik beszélni. Ez a szemérem is közös a két nagyon ellentétes műfajú és stílusú könyvben. Íróik szinte hangsúly nélkül beszélnek, mintegy maguk elé, mintha a családnak azon dolgai, mikről beszélnek, nem tartoznának mindenki elé. S talán ebből folyik mindkét írásnak egy roppant rokonszenves közös tulajdonsága: az

öregedő Kosztolányi vallotta magáról egy kései novellájában, hogy nem akar már „nagy“ író lenni. Mély író akar lenni. Mély mint a tengerszem.

A mélységnek ez az igénye, a hegyi tó színeinek, illatainak a tisztasága teszi Tamási Áron könyvét annyira vonzóvá. Ha e könyvben is ugyanarról a népről és sorsról beszél is, mint az Ábel-regényekben, valahogy meghittebben teszi, nem tréfa nélkül, de a tréfák olvasása közben az ember ugyanazt a derút érzi mint az Ábel-regényeknél vagy a Tamási novelláknál.

Panasz és tréfa, ellágyulás és szavakkal való játék követi egymást ebben az írásban, melyet műfaja szerint: befelé való utazásnak nevezhetnénk. Úgy hull a faluja felé, mint a tóba dobott kő, mely egyre szűkebb tölcéért hasít magának hulltában. Az országban kezdi. A vonatban még együtt van a három nemzet, az emberek egymás újságjába pislognak gyanakodva és jelen van minden felöltöztetett ádázságával a gyanakvó társadalom s a figyelő Imperium. Ahogy a szabad jegy jóvoltából feszengve élvezett elsőosztályból a vonaton átszáll a második, majd a harmadik osztályba, ahogy a kocsmában urak és detektív után a bicskás legény érkezésekor érzi otthon magát, mint „kard, amit hüvelyébe tettek“, mindennek az óvatos visszasílyedésnek, az országból a szülőfaluba érkezésnek, bűbájosán fortélyos és ügyeskedve kiszámított megrendezése. E kedves és tempós hazaérkezés ez előkészület a szűkebb világ befogadására olyan, mint a filmekben az egyre szűkebbre szoruló vászonkörben a tett színhelyének teljes fénybe való állítása. Remek stílárís elrendezettséggel hozza egyre közelébb és közelébb azt a világot, melyet Tamási Áron ebben a könyvében megmutatni, érzékeltetni, de leginkább élni, újraélni akar. Szép és izgató, ahogy a kisded Erdélyben a kisded Székelyföldre, s a kisded Székelyföldön a kicsiny Farkaslakára megérkezik s ahogy a kicsiny Farkaslakán a könyv végére kiköt „ott a tőben és kútfőben“, a farkaslakai temetőben s megkérdi magától: „E káprázatban, az apám és az ősök sírjánál vajjon feltehetem-e a kérdést: A miénk ez? — Nem tehetem fel, mert ez kérdés nélkül a miénk!“ Farkaslakát érti, de ha visszafelé forgatja az ember az utat, tudja, hogy Székelyföldet és Erdélyt gondolja alatta.

Mit akart Tamási ezzel a kis könyvvel? Székelyföldi helyzetrajzot adni? Aligha. Sokkal kevesebbet, de azt sokkal mélyebben, tehát sokkal többet. A bajoknak és a szociális helyzetnek az elhelyezkedése a könyvben olyan, mint a való életben. A bajok valóban nagyok, mondja a könyv minden második oldala, de a harmadik oldalon már gyermek születik észrevétlenül s híven a régi renchez e pillanatban már nem az baj, hogy nehéz a munka, hanem az, hogy leány a gyerek. S ahogyan hasonlatokban, amit csak az ért, aki valóban ért magyarul nemcsak szó, hanem fogalmazás szerint is, Erdély, székelység, Farkaslaka és család bajai fölmerülnek, szép és elgondolkoztató. Megragadóan egyszerűvé és közvetlenné csiszolt stílusban, szinte két pohár bor közt csillantja fel az író a legnehezebb problémákat. Azokat, kik a székelységből a tájszólást és kiszólást szeretik élvezni, bizonyosan más erdélyi szerzők könyvei elégitik ki jobban. De azt, aki érteni akarja a magyarban a székelyt, a székelyben a népet, s a nép fiában az ember fiát, Tamási Áron könyve fogja megragadni. Éppen eszközeinek egyszerűségével, szeretetének póztalanságával és személyes nép- és hazaélmények mindenfölötti őszinteségével. Szeretnivaló könyv ez s népről szóló irodalmunkban helyét és értékét talán leginkább azzal határozhatjuk meg, hogy dimenziói nem annyira a társadalomban helyezkednek el, mint inkább a léleekben és irányuk nem annyira a szélesség és hosszúság, mint inkább a magasság és mélység. Helyesen kevés időt szentel a népi élet felszíni fodrozódásainak, annál többet a népi élet mélységből viláldzó színeinek. S a haszna e könyvnek? E különös kérdést, mely valóban nem irodalomkritikai értékű, érti az, aki érti irodalmunk helyzetét a nemzet életében. Tehát a könyv haszna az, hogy a hazát a székelység érzékeltetésével megint gazdagabbá teszi, s hogy alkalmat ad az írónak arra, hogy magyar, tehát emberséges és tisztult véleményt adjon a világ dolgairól.

DARVAS JÓZSEF KÖNYVE már közelebb áll az eddig használt szociográfiai módszerekhez, bár a kísérlet itt is új és rendkívül érdekes. Ő sem ad vízszintes keresztmetszetet egy társadalmi egységről, mint az eddigi társadalomrajzok, hanem függőlegesen vizsgálja a paraszttársadalom sorsát anyai családjának életrajzán keresztül. Ennek az életrajznak hőse persze nem annyira a dédapa vagy nagypapa, mint inkább maga a család, a homályból jött és homályba tűnő, alispánnál instanciázó, uraságtól sanyargatott, dézsma és robot alatt nyögő, tizedet fizető, részért arató, családszaporító és kenyérért küzdő, Tolnától Békésig vármegyék szorításában, rendiség törvényeiben s a saját sorsuk célszerű és szükséges rendjében sodródó Kabódiak. Könyve tulajdonképpen két részből áll, egyik a múlttól szól, a másik a jelenről, mi alatt saját gyermekkorra és fölemelkedése értendő. A történeti résznek értéke kettős. Egyrészt az, hogy megpróbálja egy család sorsát végigkísérni két évszázadon át, amit természetesen nem is tehet másként, mint hogy annak a közösségnek a sorsát kíséri nyomon, melynek a család tagja volt, a jobbágyságát. Másrészt ezzel párhuzamosan jól érzékelteti, hogyan élte és hogyan élhette egy történelem és nemzet alatt élő parasztcsalád két évszázadon át a történelmet. Ez az alulról, történelemalatti rétegekből szemlélt történelem külön érdekességet és izgalmasságot ad könyvének. A jelenről való rész körülbelül a „Puszták népe“ puritán lírai átélésének módszere szerint vall az orosházi gyerek fölemelkedésének történetéről s a befejezés kissé rezignált szép soraiban így végződik: „Tér és idő távolsága nem választ el bennünket: sokat vagyok közöttük s látszólag igen jól megértjük egymást. Sokszor mégis, egy-egy elmondott szó rezdülésén, elfogott tekintet villanásán keresztül élesen döbben belém a fájdalom, hogy mennyire idegenek lettünk egymás számára... ezekben a pillanatokban világosan érzem, hogy én már soha többé nem tudok igazán hozzájuk, velük, legfeljebb csak róluk és értük szólam“ ...

Ebben a könyvében is „róluk-értük“ szól s ahogyan teszi, az föltétlenül eddigi írói munkájának a tetőpontját jelenti. Stílusának kezdeti kissé szándékoltan száraz egyszerűségéből a szárazság elveszett s az egyszerűség megmaradt, a humor és szeretet színeivel és értékeivel tüzesedett át, írásmódjának kezdetben kissé alföldiesen vasos ízei megfinomodtak és izléses ésszerűséggel alkalmaztatnak. A „Parasztcsalád történetéinek is az a legvonzóbb tulajdonsága, ami Tamási könyvének: a néppel való osztályos és szemléleti együttérzésnek családiában benső együttérzéssel való finomodása. Ennek aztán már csak használ az, hogy a szerző családjában a parasztközösséget is vállalja és érzi. Mert ez megóvja attól a hibától, hogy egy oldalon füledt érzelmességbe, más oldalon múlt idők iránti romantikába szaladjon bele. Nagy értéke a könyvnek a sok közölt paraszti kérvény, a sok paraszti nyomorúságot panaszló régi irat és az érzelmi együttérzésen átívódó rejtett keménység, mellyel mutatja, hogy az orosházi könnyen lendülő és konokul kitartó parasztságnak vérmérséklet szerint fia maradt az író az irodalomban is. Talán ebből is, nemcsak társadalomszemléletének milyenségéből következik, hogy míg Tamási nép felé szólító erkölcsiségének alapja lelki, Darvasé inkább társadalmi erkölcs, s ha Tamási, bár sokat szól igazságról, első helyen az ember inkább a szeretetet érezteti, Darvas sok szeretetet éreztet, de első helyen mégis az igazságot keresi, társadalmi igazság formájában. Könyvében az osztályszemlélet ridegsége a családi kapcsolat érzelmi szálain át szépül és a családi kapcsolat melegségét az osztályi együvértartozás érzése páthosztalanítja. Az ősök osztályos-

társakká válnak ebben a könyvben, az osztályostársak ősökké s így jön elé egy szép és egészében vonzó közösségi élmény néppel, parasztság« gal, a személyes hazaélménynek személyes népmélyn-változata, mely nemcsak politikai értelmű, hanem hagyomány! értelmű is. Darvas könyve megmutatja, hogy nemcsak a jövő felé mutató cél, hanem a múltból átszólo hagyomány is szorosán és nemesen kapcsolhat valakit a parasztság ügyéhez s magatartása ezen a ponton végtelenül rokonszenves, hasznos és követendő. A múlt eddig a népért való irodalomban mindig mint bűnök halmaza szerepelt, mint a jövőért szóló ítélet corpus delictije. Nála e múlt kapocsá válik, mintha egy furcsa-szép alanti nemeséget érezne, paraszt-nemességet, mely kötelez. Természetesen mindezt mindennemű parasztrómantika nélkül.

Mindkét kötet módszere, hangja és eredményei szerint a népért írott újabb irodalom második — inkább magyarsággutatásnak, mint falukutatásnak nevezhető — fejezetéhez tartozik. Tamási Áronnak a szándéka is ez, elmélyülten hajol népe fölé és népe nyelvén inkább népének örök tulajdonságairól, mint mai bajairól akar beszélni. S ha Darvas József a múltban a mai bajok őseit keresi is, önkéntelenül tulajdonságok és sajátságok vázlatába fut be. Nem állapotokért vádol elsősorban, hanem tulajdonságokat vizsgál, melyekből a jövő kialakulhat s ezeknek múltbeli hagyományait keresi a Kabódi-család sorsában s abban, ahogy a család sorsára válaszolt. Mindkét könyv új és izgalmasan érdekes feladatokat lelt s ha a falukutatás eddigi köteteinek is legnagyobb értékük az, hogy plasztikussá tették egy-egy társadalmát, vagy egy-egy csoportnyi magyarság sajátos világát, e köteteknek nagy és marandó érdemük az országról való képzetünknek a székelyföldi és békési parasztság igaz képeivel való gazdagítása. S míg Tamási és Darvas könyveikben a magyarság önmagára ismerése érdekében végeztek szép és finomságában magasrendű írói munkát — Erdei Ferenc könyvével, „Magyar Város“-sal, a talán legsúlyosabb, legérdekesebb és leginkább jövőt eldöntő magyar problémára nyitja rá bátor hirtelenséggel az ajtót.

A VÁROS problémája általában és ebben a magyar város problémája, bármily groteszkül hangozzék is — tulajdonképpen a centrális agrárprobléma. A falunak a város felé túlulása, a földművelőnek a városi életforma felé kívánczozása az utolsó idők legdöntőbb társadalmi jelensége nemcsak magyar, hanem európai viszonylatban is. E jelenség okaira elégszer rámutatott a külföldi irodalom régebben, a magyar irodalom a közelmúltban — ezekre most aligha szükséges kitérnünk. De egy bizonyos: a város felé való vándorlás oka nem csupán, sőt talán nem is elsősorban a szegénység. Mert különben hogyan lehetne megmagyarázni azt, hogy ez a jelenség éppen úgy megvan fejlettebb szociális viszonyok, rendezett mezőgazdasági munkabérvizonyok között élő országok agrárnépességénél is, mint nálunk és a nálunk is elmaradottabb országokban. A Kovács Imre által hangoztatott „parasztleletforma csődje“ tulajdonképpen alighanem itt nyilvánul meg legsúlyosabban. Súlyosabban, mint a beteges szektás, egykés jelenségekben. E vándorlás ténye maga azt mondja, hogy bizonyos európai színvonalra jutott államokban a parasztság minden áron szabadulni akar a falutól és a földműveléstől. A fundamentális kérdés tehát az, hogy tulajdonképpen elsősorban a falutól akar-e szabadulni, vagy elsősorban a földműveléstől? Erdei abból a feltevésből indul ki, hogy elsősorban a falutól és a falu csődjével szemben a mezővárosi tanyarendszert kívánja orvosságul. Könyve tulajdonképpen a parasztróbanítás lehetőségét keresi, a város és a földművelés összebékítését, illetve találkozásának lehetőségét. Útmutatást a mezővárosban talál. Könyvének tematikája ezen a ponton a legnehezebben megfogható és legtávolabbra tekintő magyar reformkérdésbe nyúlik át.

Mert nyugati országok példái mutatják, hogy maga a szociális reform, a *conditio sine qua non* földreform inkább csak egy időre szünteti meg a társadalmi feszültséget, mint hosszú időre. Mert ad ugyan több lehetőséget az életre, de nem ad más társadalmi formát, melyre a parasztság az elvándorlás jelenségei szerint tulajdonképpen vágyik. Éppen ezért egy agrártársadalomnak a fundamentális kérdése ez a más társadalmi forma, amely természetesen szükségképpen más települési formákat követel. Tehát, ha az első kérdések a földreform és a szociálpolitika területén fekszenek is, a végsők, valahol ott, ahol Erdei Ferenc tiszteletreméltó bátorsággal és nagyszerű felkészültséggel, a leglényegbevágóbb problémára nyitja szemeit. Arra, hogy mi legyen hát a parasztból? Felelete kissé egyszerűsítve így hangzik: városlakó tanyás ember, amilyenre például mezővárosaink mutatnak. Mindenesetre izgató tény, hogy a tanyai parasztság csakugyan nem vándorol a város felé és izgató felelet a falu kérdésre — várossal felelni. Különösen, ha valaki a város fogalmát olyan gondos szeretettel és sajátosan urbánus igénnyel állítja maga elé, mint igazi falukutatóhoz illően Erdei Ferenc.

A „Magyar Város*“-ról szóló könyv természetesen nem is kezdődhet mással, mint a városról táplált magyarországi balítéletek erőteljes megtámadásával. Erdei rögtön könyve első fejezetében élesen bírálja azt a szokásos hazai gondolkodásmódot, mely a város fogalmát csak németes módon tudja elképzelni. Önkéntelenül egy Erdeivel szögesen ellentétes nyugatos-urbánus szemléletű magatartás jut az ember eszébe erről, Cs. Szabóé, aki igen szépen állapítja meg a „Magyar Néző“-ben, hogy a külföldön járt magyar mindig azt kívánja hazájától, hogy öregebb legyen. Nos mi városainktól is azt kívánjuk, hogy öregebbek legyenek és furcsa módon megriadunk városaink — fiatalságán. E kissé irodalmias magatartás, mely az ízlés, az antiquiditás, a kép, szobor, irodalom és irodalmi levegő oldaláról veszi szemügyre Európa s a haza városait, amilyen vonzó, szép és hasznos, olyan egyoldalú társadalmi szempontból. Azidőben, midőn a polgári formák s ezzel a városi formák is bomlani kezdenek, kétségtelenül nagy lehetőség van éppen a fiatal városokban. Persze nem akkor, ha csinált épületekkel és neogótikával akarjuk a városképet öregíteni, hanem ha figyelembe vesszük a sajátos városi típusokban rejlő ifjú hagyományokat, s e típusok fiatalságát kihasználva egyrészt a bennük lévő hagyományok, másrészt a társadalomfejlesztési cél felé akarjuk azokat fejleszteni. Erdei ennek az útját puhatolja rendkívül alapos, körültekintő és meglátásaiban ugyancsak merész könyvében és aligha tévedek, ha azt mondom, hogy ezzel tulajdonképpen a magyar probléma gyökerére és kútfejére talált rá, a nagy terv kezdetére, mely Magyarországon egy sajátosan új és mégis régi gyökerekbe ereszkedő, nemzetileg magyar s geográfiaileg középkelet-európai társadalmi életforma, településforma és ezzel új parasztéletforma lehetőségeit keresi.

Elsősorban cáfolja azokat az előítéleteket és balítéleteket, melyek „agrárország“ mivoltunkat kihasználva falusi parasztország képzetét kölcsönzik a magyar hazának. Az itteni népességnek 35%-a városlakó és az Alföld lakosságának 32%-a lakik városban (1,100.000 lélek).

Az Alföld népességének kétakkora része lakik városban, mint a Dunántúlnak, vagy a Felvidéknek. Az adat érdekes és maga is leleplező megvilágításba helyezi városképzeteinket, melyek a külszín után ítélnék városnak egy-egy helységet, s az alföldi várost nagy falunak, míg a németesebb típusú nyugati és északi kisvárosokat egész érvényű városnak nézik. Erdei itt érdekesen fölcsereéli a kategóriákat és ezzel termékeny okoskodás kiindulópontjára jut el. Ugyanis nem iparváros és földművelésfalu között különít, úgyhogy e fogalompárokat együvé tartozónak veszi, hanem egyszerűen város és falu között, ahol a város fogalmában el tud képzelni mezőgazdasági lakosságú várost, sőt éppen ilyet akar elképzelni. Mert ebben látja a magyar parasztp probléma megoldásának útját.

„Ha a mezőgazdasági termelés — írja — olyan belterjességet ér el, hogy azon a területen, amelyen egyébként csak egy falunyi népesség telepedhet meg, városi tömegű népességet tud eltartani, bízvást hozhat létre városokat... Szélesebb körben lehet azonban a mezőgazdaság városi tényező egy egészen más vonatkozásban. Akkor nevezetesen, ha a mezőgazdasági termelés maga nem is válik városi funkcióvá, de a mezőgazdák maguk a falusinál sokkal nagyobb területről egy nagy lakótelepre tömörülnek és annak ellenére, hogy termelésüket a távoleső termőföldön folytatják, maguk városi lakosok lesznek. Ebben az esetben ugyan nem mezőgazdasági városról beszélhetünk, hanem a mezőgazdák lakóvárosáról... Az ilyenfajta mezőgazdasági városra a magyar Alföld mezővárosai mutatnak példát s több változatban mintegy harminc ilyen városról beszélhetünk“ ...

E mezővárosi típust Erdei Ferenc igen kívánatos településformának és ezzel társadalmi formának tartja. „Hiszen a modern városkultúra minden mozzanata azt a követelményt erősíti, hogy a város ne kiemelkedő szigete legyen egy társadalomnak, hanem a körülötte elterülő vidéknek a kiszolgálója. Ennek a követelménynek pedig egyetlen városrendszer sem felel meg jobban, mint a magyar tanyás település. Ez nem osztja kétfelé, városra és falusi vidékre a tájat, hanem egyöntetűen városi vidékké emel egy egész területet. Nemcsak, hogy valóban város tehát, hanem még olyan különleges városrendszer is, mely megfelelő kiépítés mellett alkalmas arra, hogy a város jelentőségét kiszélesítse és a város javait eljuttassa olyan területre is, amely a város általános törvényei szerint abból kirekesztett és csak vidéki vendégként járulhatott időnként e javak forrásához.“ — „A falu örökös kivetettség, a tanya pedig csak időleges kiszorultság a várossal való állandó közlekedésben. Éppen ezért a városi és tanyai között alá- és fölrendeltség nem alakulhatott ki, hiszen aki tanyai, az vagy ugyanazon időben városi is, vagy egy későbbi időben lesz városi.“ — íme így találja meg Erdei a sokszor és szociológiailag meglehetősen iskolázatlan módon emlegetett „város-falu ellentétnek“, „város-falu közeledésnek“ feloldását, a mezővároshoz kapcsolt tanyában, melyben a paraszt a városi életnek is részese lehet, anélkül, hogy eltávolodna a földműveléstől.

A „városi falusi osztályharc egyetlen energikus harcmozdulata a városba özönlés“, írja, melyben „mivel a falu nem emelkedhet fel,

lakosai elhagyják és saját személyükben igyekeznek magasabb élet-szintre jutni“. Erdei rendszerében kibékítő megoldáshoz jut a kérdés a mezővárosban, ahol a földművelésnél is megmaradhat és a városi élethez is eljuthat a paraszt. Persze e városi életen nem nyugati értelemben vett városi élet, hanem a magyar alföldi városok sajátos életének képei értendők s e határozott mozdulatú Kolumbus-tojás-szerű megoldás nyomán csupán az a kétség támadhat fel az emberben, hogy vajjon e paraszti menekülés taszítója a földművelő munka, vagy a falu, mint közösségi forma? Földművelésünk mai állapotában alighanem a földművelés is. De nem képzelhető-e munkabér, munkaidőrendezések, szociális vívmányok és fejlett szociálpolitikai gondozás intézményesítése, s a mezőgazdasági munka bizonyos mértékű gépesítése után — olyan földművelési munkarend, mely nem föltétlenül sokkal terhesebb, mint a városi napszámomunka, mely felé az elvándorlás kezdő fokon irányul? S egy ilyen építésű társadalomban és szociális rendben vajjon az özönlés, már nem kizárólag a falutól való menekülés marad-e, melynek csakugyan megfelelő megoldása lehet, a mezővárosi forma? Amál is inkább, mert az ország területeinek jórészen vagy megvan, vagy éppen kialakulóban van.

A problémafelvetés rendkívül érdekes, a mezővárosi rendszer ilyen beállítása vonzóan vakmerő és Erdei érvelése néhol szinte a kétszer-kettőnégy természetességével mutatja ki, hogy a mezőváros útmutatása jobb jövő felé mutat, s hogy e mezővárosi sajátos magyar várostípus olyan keretet teremt, melyben egy egészséges, az elvándorlás ingásaitól ment, magasabb életszintű, tehát magasabb szellemi színvonalú parasztság fejlődése lehetséges. Ha e vakmerő tervet nem is lehet rövid megfontolás alapján elfogadni, egy bizonyos: számos érv szól mellette, történelmi és társadalmiak egyaránt.

Elsősorban negative az, hogy nyugati példájú városaink idegen-ségüket sohase tudták teljesen elveszteni s ha a nemzetnek díszét jelentették is, a paraszttársadalomnak sohase váltak olyan értelmű és funkciójú középpontjaivá, mint a mezővárosok. Másodsorban fontos az a pozitívabb történelmi érv, amit Erdei lát meg, hogy a szentistváni nyugatos telepítésnek török pusztulása után a letarolt alföldi területen a visszatérő parasztság önkéntelen ösztönösséggel talált rá a mezővárosban egy sajátos, újnak látszó településformára, mely azonban tulajdonképpen régi, s Erdei — nyilván Gyórfy nyomán — a szállásrendszer hagyományait véli benne felfedezhetni.

E hagyományi érveknél azonban fontosabb, hogy a mezőváros, persze nem éppen mai formájában, hanem céltudatos közlekedéstechnikai és városfejlesztési kiépítés után, ellenszere lehet az agrártársadalom fejvesztett menekülésének a földműveléstől. Vagyis egyik betetőző megoldása lehet az agrártársadalom és ezzel az egész magyarság fundamentális kérdésének, melyet így fogalmazhatnánk meg: hogyan lehet egykori jogi-jobbági, a mai gazdasági-nyomorúsági kényszerből eredő falukötöttséget az agráréletforma emelésével szabadakaratú kötöttséggé változtatni? Vagyis: mint lehet a faluban kényszerűen parasztnak maradó és földművelésnél „vissza“maradó parasztból, a földművelésnél tudatosan és szívesen megmaradó parasztot alakítani? A mezőváros sajátosan polgárosító levegőjében — feleli Erdei.

A MEZŐVÁROS érdekében rengeteg érvvel, adattal és személyi impresszióval harcol a szerző, mindezekből természetesen ily rövid ismertetés keretében még ízelítőt adni is nehéz. Pedig érdekes és gazdag vértessel lép harcba, hiszen tudja, mennyi ellenszenvvel kell megküzdenie e téren. Azokkal, akik nem tudnak másféle urbsot felfogni, mint a germánosan elképzelt várost. Érvei és megállapításai

érdekesek, izgalmasak, néhol nemzeti létünk esszenciális kérdéseit súrolják. Így: „Az Összes parasztmozgalmak falusias föllángolások voltak mindaddig, ameddig ezeknek a lázadásoknak csak a parasztság tűrhetetlen terheinek könnyítése volt a célja, mihelyt azonban magának a paraszttáviszonyoknak emelését követelte egy parasztmozgalom, nyomban hozzákapsolódott a város eszméjéhez s egyéb követelményei közt magát a várost is követelte magának.“ Meggyőző és érdekes érveléssel bizonyítja, hogy míg a népjóléti igyekezet jó területet találhat falun, addig a társadalomfejlesztési igyekezetnek rá kell találnia a városra is és egészen igaza van abban, hogy ily nagyobb cél a struktúrába való mélyebb belenyúlást követel. Hogy a tanya mennyivel kedveltebb forma, mint a falu, azt egy megtörtént jelenséggel bizonyítja.

Mikor a falvasító igyekezetű, tanyaellenes szemléletű politika szegedi bérlőket kitelepített a homokpusztába s „amikor tanyaközpontokat kaptak a bérlők, ebben a tényben a telepítés mintaszerű irányítását és gondosságát köszöntötte a tanyaellenes irány.“ Elveikre, melyek szerint életet akartak igazítani, maguk a telepések cáfoltak rá. Mikor már semmi sem hiányzott volna ahhoz, hogy falusiakká váljanak, „érthetetlen csökönnyösséggel házat vettek Szegeden, füttyültek a tanyai központra, ők inkább harminc kilométerre kocsikáztak be szülni, lakodalmazni, ünnepelni és meghalni.“

„További elnyomorodás és további német mintákon orientálódó falvasító igyekezet elpusztíthatja a tanyáinkat, hiszen ez a két tényező magát a magyarságot is elpusztíthatja“ — írja s érdekes következtetéseket von le tanyás mezővárosaink földrajzi elhelyezkedéséből, abból, hogy e városok olyan területen keletkeztek, hol semmi geográfiai ok nem indokolja, hogy éppen ott legyenek. Nem a táj szülte őket, hanem ők szervezték meg a táj társadalmát s e múltban való keletkezési folyamat sok analógiát rejt a jövőben szükséges folyamattal, mely egy-egy táj parasztságának városi szervezését tűzné ki feladatul a mezővárosoknak. A tanyás mezővárosok parasztságát is dicséri és bizonyos szempontból értékesebbnek tartja a falusi parasztságnál, mivel „csak nyugalmi állapotából kimozdult, és emelkedettebb szintű parasztság alakíthatja ki a tanyás települést“. Nem csekély előnye a mezővárosnak, hogy egy paraszti jellegű demokráciát fejlesztett ki s érdekes fejezetben bizonyítja a mezővárosok szerkezeti képének mediterrán-latin jellegét. „Az antik városnak magva — írja — nem a piac, hanem a fórum“, ahol az emberek közéletet élnek. És mi történik Makón vagy Kecskeméten? „A tanyai ember, minden vasárnap reggel elindul ‚befelé‘. Az a hely, ahol ‚benn‘ találkoznak nem más, mint a piactér, ahol egyideig valóban piac is van, mikor azonban a piac elmúlt, akkor kezdetét veszi a ‚fórumélet‘, a formátlan és ‚célaltan‘ közélet“.

Kimutatja, hogy a mezővárosokban található úri kúriák város-szerkezeti szempontból éppen olyan jellegű városi lakóházak, mint a tanyásgazdák lakásai, hiszen a birtokos úrnak is éppen úgy megvan a tanyája kinn a határban, mint a paraszttgazdának. Kimutatja, hogy a mezőváros különben egészen a parasztságé, éppen azért, mert az intelligencia e különös parasztdemokráciákat nem hajlandó elfogadni

városnak, hanem éppúgy poros gyarmatnak tekinti, mint a falut. Tehát nem hamisítja maga képére a város életét. Érdekes adatokkal bizonyítja, hogy a mezőváros kulturális tetteiben semmivel sem jár mögötte a nyugatias városainknak, sőt néhány közülük az összes dunántúli városokat megelőzi kulturális fogyasztás tekintetében, akár az iskolák számát, akár a könyvtárak olvasottságát tekintjük. Bizonyítja, hogy a tanyai parasztságból aránylag több jut fel az értelmiségbe és végez középiskolát, mint a falusból és így tovább. S az egész, ahogyan támadja az iparos-kereskedelmi szűkített városképzetet középületeivel, hivatalnokaival s bürgereivel, s ahogyan megépíti a magyar homokon a demokrácia fórumát Makó piacteréből — nem izgalmas jelenség-e, nem az örök germán-latin szellemi harc hazai fogalmazása? Mediterrán jelleget magyar feladattal párosítva állít szembe germán városképpel. Mintha a „Latin Európa“ Párizsból visszatérő ízlésben urbánus Cs. Szabója s a Csanádi homokról induló Erdei Ferenc ugyanoda jutnának, magasból és mélyből, nyugatból és hazából. Izgató tünet, de csak azt igazolja, amit tud minden épkezláb ember — igazi urbs és igazi parasztság nincs ellentétben, avagy a pásztorok Athénje kevésbé város volt-e a mesterdalnokok Nürnbergjénél? S kell-e, hogy a hagyások Makóját kevésbé lássuk városnak a nyugdíjas Egernél? Latin szellemi szövetséget kötni a germán hatás ellensúlyozására örökegy magyar magatartás s nagyjából mindegy, honnan teszi az ember: a Notre-Dame alól, Makó „fórumáról“, vagy az Akropolisz mellől.

Mindezek azonban nem nagyon illenek Erdei szárazságában komoly könyvének margójára, melynek egyik legjobb értéke az, hogy nemcsak megállapító, hanem tervkészítő is egyben. Mi a terv? „A helyes és igazságos állapot az, hogy a város mindenkié legyen, vidéki és városi népességé egyformán és a városiak és vidékiek „osztályharcát“ a minden területre kiterjedő város békéje váltsa fei.“ E „minden területre kiterjedő város“ Erdei rendszerében: a mezőváros. „A mezővárosi elven alapuló országtervnek kiindulási pontjai: a városok. Az alapelv az, hogy minden vidéknek meglegyen a maga városa és avval olyan egységet képezzen, amely állandó közlekedés és szoros egybeszerveződés révén az egész vidék számára biztosítja a város javait.“ E terv, melynek sajnos csak alapvonalai férnek e könyvbe a megyei szervezetet kongruenssé tenné a városi szervezettel, mely által az eddig csupán közigazgatási-hatalmi életet élő megyét a társadalom geográfiai struktúrájába mentené át és egy nagy hagyományú intézményt úgy folytatna, hogy megadná neki azt a nagyobb szerepet, mely megilleti. A megye így valóban egy városegység társadalmi szerkezetén nyugvó közössége lehetne s egy demokratikusabb hazai világban, valóban közössége az alanti rétegeknek is. Alapelve, hogy „egy városa legyen minden vidéknek s ehhez a városhoz a vidék tanyák módjára kapcsolódjék, tehát apró központokat ne alakítson ki“. E rendszer megtartaná a decentralizáltságot országos viszonylatban, de megoldaná az urbs köré centralizálódást táji viszonylatban. Nagyon természetes, hogy mindezek mellett rengeteg közlekedéspolitikai és egyéb terv szükséges a kívánt cél eléréséhez.

És nagyon természetes, hogy e tervet nem lehet valami diktátori térképrajzolással, hanem csupán a tervszerű társadalomfejlesztés és a céltudatos városfejlesztés irányításával elérni, szinte észrevétlenül adván lökést erről-arról a társadalomnak.

Erdei könyvének szinte rendkívüli értéke, hogy zavaros időkben volt bátorsága és szakértő ereje e kérdést így bedobni a köztudatba és őszinte sajnálkozással kell tudomásul venni, hogy a kérdés építészeti oldalról és fényképek útján történő megvilágítása külön kötetben anyagi nehézségek miatt még eddig nem jelenhetett meg.

Természetesen a kérdésről lehet vitázni, sőt nagy vitára volna szükség, ha egészségesebb viszonyok közt nyugodtabb szellemi levegőben élnénk. Magam, nem lévén szakmám a geográfia, kizárólag a társadalomfejlődés oldaláról vizsgáltam és értékeltem Erdei megállapításait és e téren egyet biztosan látok. És pedig azt, hogy az elmaradt falu s a vidékével nem sok közösséget érző város között ez a jó értelemben, szintézisként tekinthető középút, a vidék városa, rokonszenves, haladó, európainak és magyarnak egyként megfelelő terv és gondolat. Erdei Ferenc minden köszönetét megérdemel azért, hogy volt bátorsága kibontani e vakmerő tervet, mely parasztkérdésnek és magyar városkérdésnek egyformán izgalmas problémáit és megoldásait veti fel. Könyvének külön értéke tiszta, racionálisan világos okoskodásra valló szerkezete, sehol túlzásokba nem ereszkedő pozitív érvelése és higgadtsága. Külön értéke, hogy úgy tudja építeni a jövőt, hogy nem dobja el a múltat, hanem belőle fejti, ki s a jövő formáit a jelen magyar formáiból igyekszik kirajzolni. Könyve nagyon elgondolkoztató, súlyos írás, s ha többek lennének, kik ily teljes nyugalommal tudnak távoli tervet készíteni zavaros időben, — valóban nem lenne „vétkes illúzió“ bízni „jövőben és fiatalságban“.

SZABÓ ZOLTÁN